

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена аналізу сутнісних особливостей феномену життєвої перспективи особистості, визначенню основних її складників. Виявлено, що життєва перспектива є способом усвідомленого, відносно структурованого освоєння особистістю свого близького та віддаленого майбутнього.

Ключові слова: життєва перспектива, ціннісні орієнтації, життєві цілі, плани, програми, час.

Пидручная И. Б. Психологический анализ категории жизненной перспективы личности. Стаття посвящена анализу сущностных особенностей феномена жизненной перспективы личности, определению основных ее составляющих. Обнаружено, что жизненная перспектива является способом осознанного, относительно структурированного освоения личностью своего близкого и отдаленного будущего.

Ключевые слова: жизненная перспектива, ценностные ориентации, жизненные цели, планы, программы, время.

Pidruchna I. B. Psychological Analysis of Category of Vital Prospect of Personality. The article is devoted the analysis of essence features of the phenomenon of vital prospect of personality, determination of its basic constituents. It is discovered that a vital prospect is a method realized, in relation to the structured mastering by personality of the near and remote future.

Key words: vital prospect, valued orientations, vital aims, plans, programs, time.

Постановка наукової проблеми та її значення. Від кожної людини сьогодення вимагає особливого ставлення до майбутнього – такого, що передбачає вміння враховувати актуальні проблеми сучасності та містить творчий, конструктивний підхід до організації свого життя в масштабі й кожної конкретної ситуації, й цілого життєвого шляху. Разом із тим усвідомлення своєї перспективності, спрямованість у майбутнє є важливими передумовами оптимального структурування сучасності. Багатоваріантне майбутнє, що представлене у свідомості планами, мріями, страхами, надіями, очікуваннями, бажаннями, визначає сьогодення, активно впливає на актуальні способи самоздійснення. Максимально об'єктивне сприймання й осмислення свого життя та адекватне ставлення до майбутнього постають одними з найважливіших критеріїв психологічної, соціальної зрілості осо-

бистості та її розвитку (Б. Г. Ананьєв, К. О. Абульханова-Славська, С. Л. Рубінштейн, В. А. Роменець, Г. О. Балл, Є. І. Головаха, Л. М. Карамушка, З. Г. Кісарчук, І. С. Кон, О. О. Кронік, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, В. В. Москаленко, В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Ш. Бюлер, Е. Еріксон, Г. Олпорт та ін.) [7; 8].

Аналіз останні досліджень та публікацій із цієї проблеми. Найбільш типовими підходами до вивчення життєвих перспектив можна назвати психолого-педагогічний (І. В. Дубровіна, О. М. Прихожан, Б. С. Круглов, А. Д. Андреева, М. В. Вовчик-Блакитна, Т. В. Говорун) та соціально-психологічний (Л. В. Сохань, Є. І. Головаха, О. О. Кронік, Б. Г. Ананьєв). Згідно з психолого-педагогічним підходом, рання юність є періодом психологічної готовності до визначення життєвих перспектив, яка передбачає розвиток самосвідомості, зокрема її рефлексивного самопізнання. Соціально-психологічний підхід становлення життєвих перспектив передбачає розгляд на основі несуперечливої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій, детермінантами яких виступають мотиви індивіда (В. Г. Асєєв, Л. І. Божович), спрямованість особистості (І. В. Дубровіна), довільна поведінка (Ш. А. Надірашвілі), уміння диференціювати ціннісні об'єкти (Г. Олпорт, М. Рокіч) [9].

Мета повідомлення – здійснити теоретичний аналіз сутнісних особливостей феномену життєвої перспективи особистості та основних елементів її структури.

Сучасні дослідження життєвої перспективи особистості сформувалися на основі вивчення проблеми психологічного часу та часової перспективи. Класичне дослідження часової перспективи й уведення цього поняття в психологію належить К. Левіну – одному із засновників соціальної психології. Науковець розглядав часову перспективу як загальні погляди індивіда на його психологічне майбутнє й психологічне минуле, що існує в цей час на реальному та різних ірреальних рівнях, і вважав, що людина з реалістичною та тривалою часовою перспективою демонструє структуроване та ініціативне планування свого майбутнього [4; 8].

Саме К. Левін вперше дав наукове обґрунтування цього поняття, за допомогою якого описав цілісне бачення людиною свого життя в минулому, сучасному й майбутньому. Згідно з його концепцією «психологічного поля в цей момент часу», в межах якої розглядалася проблема часової перспективи, елементи минулого досвіду в уявленні

про майбутнє об'єднуються в психологічному сьогоденні незалежно від їх реальної хронологічної віддаленості. Включаючись у психологічне поле поточного моменту, минуле та майбутнє набувають потенціалу спонуки, що визначає особливості поведінки людини та часову перспективу. Так, у психології розглядають часову перспективу як поняття, що відображає зміст життя не тільки в майбутньому, але й також у минулому й сьогоденні. Тому дії, емоції, психологічний стан людини в будь-який момент часу залежить від її цілісної часової перспективи [8, 66]. Як самостійний предмет дослідження в психологічну науку часова перспектива була введена Л. К. Франком, який вказав на взаємозв'язок і взаємообумовлювання минулого, сучасного й майбутнього у свідомості й поведінці людини [4, 56].

Аналізуючи життєву перспективу, варто відзначити, що в сучасній психології її розуміють як спосіб загального бачення особистістю свого майбутнього, як образ (ідеал) бажаного майбутнього, способи та плани його наближення. К. О. Абульханова-Славська, пов'язуючи це поняття з концепцією життєвого шляху особистості, розрізняє психологічну, особистісну й власне життєву перспективи як три різні явища.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Психологічна (когнітивна) перспектива – це здатність людини свідомо передбачити, прогнозувати майбутнє, структурувати його, формувати життєві плани, уявляти себе в майбутньому. В особистісній (мотиваційній) перспективі спрямованість людини в майбутнє забезпечується мотивацією, готовністю до нього тепер, установкою на майбутнє за відсутності чіткого когнітивного образу майбутнього. Особистісна перспектива є показником її зрілості, потенціалу її розвитку, сформованої здатності до організації часу. Життєва перспектива – реальний потенціал, можливості особистості, що базуються на минулому досвіді, є об'єктивно наявними в теперішньому і мають проявитися в майбутньому. Це не тільки майбутні цілі, цінності, а й темп життєвого руху, оптимальність розвитку, зростання активності особистості.

Життєва перспектива є картиною майбутнього, що містить складний взаємозв'язок подій, які очікуються. Вона відтворює загальну спрямованість, враховуючи потенції розвитку, може бути не лише позитивною, не передбачає вольових зусиль. Життєва перспектива є способом усвідомленого, відносно структурованого освоєння особис-

тістю свого майбутнього. Це потенційні можливості особистості, що об'єктивно наявні в сьогоденні і, гіпотетично, можуть проявитися в майбутньому [8].

Життєві перспективи об'єднують як майбутні життєві цілі, так і темп руху до них, забезпечуючи ріст активності особистості. Наявність далекосяжних перспектив свідчить про достатньо молодий психологічний вік людини та наповнює життя сенсом, тоді як звуження життєвих перспектив відбувається під час життєвих криз.

Як динамічне психічне утворення життєва перспектива є образом бажаного та усвідомленого майбутнього життя, поєднанням морально-світоглядного, ціннісно-цільового та діяльнісно-поведінкового самовизначення [9].

Є. І. Головаха життєву перспективу пропонує розглядати як цілісну картину майбутнього в складному суперечливому взаємозв'язку прогнаних і очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність й індивідуальний смисл свого життя. К. К. Платонов вважає це поняття образом бажаного й усвідомлюваного як можливого свого життя за умови досягнення певних цілей [2].

Наявність життєвих перспектив передбачає вибір певних життєвих стратегій для їх досягнення. Життєві стратегії реалізуються як вибір та ранжування людиною певної ідентичності, індивідуальних стилів, досяжних статусів у ситуації актуального самовизначення [1].

Життєва перспектива – спосіб структурування особистістю свого близького та віддаленого майбутнього за допомогою ціннісних орієнтацій, життєвих цілей, програм, які є її структурними одиницями.

Плануючи своє майбутнє, конкретні події – плани і цілі, людина виходить перш за все з визначеної ієрархії цінностей, представленої в її свідомості. Ціннісні орієнтації особистості є тими чинниками, що детермінують рух її життєвим шляхом від події до події. В їх основі є система сприйнятих і засвоєних соціальних цінностей, серед широкого спектру яких людина вибирає ті з них, які найбільш тісно пов'язані з його домінуючими потребами. Ціннісні орієнтації визначають порядок надання переваги тим чи іншим сферам діяльності, напрямкам життєвого шляху, на яких людина планує сконцентрувати свої сили та енергію. Ціннісні орієнтації не мають тієї визначеності, яка притаманна сформованим на належному рівні цілям і планам, завдяки чому вони виконують більш глибоку регулятивну функцію. Адже якщо життєві цілі і плани не реалізуються, наявність

ціннісних регуляторів забезпечує стійкість особистості в момент «кризи нереалізованості»; а якщо ж заплановані цілі досягнуті і втрачають заохочуючу силу, ціннісні орієнтації спонукають до постановки нових намірів. Звісно, так відбувається, коли в людини сформована достатньо чітка ієрархія ціннісних орієнтацій, тобто умовою вище описаного механізму є стійка структура ціннісної свідомості людини.

Якщо ця ієрархія недостатньо сформована і рівні за значущістю цінності конкурують у свідомості людини, то їй важко визначити першочергові напрямки самореалізації й людина не може здійснити вибір найбільш значущих сфер життєдіяльності, на яких їй варто сконцентрувати свої зусилля. Конкуренція, суперечливість ціннісних орієнтацій у ситуації життєвого вибору є початковим моментом розбіжності того, що людина хоче досягнути в майбутньому, і того, що вона буде для цього здійснювати. Відповідно, важливою передумовою успішної самореалізації людини в майбутньому є узгоджена, несуперечлива система ціннісних орієнтацій, яка лежить в основі формування змістовно і хронологічно координованих життєвих цілей і планів.

Проте навіть така система ціннісних орієнтацій не гарантує відсутності проблем та труднощів у процесі формування мети та її реалізації. Адже за достатньо чіткого уявлення про сфери й напрями діяльності людина може не мати конкретних життєвих намірів. Навіть якщо життєві цілі є, вони можуть не відповідати можливостям та здібностям особистості або умовам тієї ситуації, в якій вона живе. Відповідно, разом із узгодженою та несуперечливою системою ціннісних орієнтацій як проявом достатньої сформованості уявлень людини про своє майбутнє слід розглядати й адекватність життєвих цілей.

Терміни «життєва ціль» та «життєвий план» у психологічну науку були введені А. Адлером. Науковець уважав фундаментальною метою кожної людини досягнення влади, переваги над іншими та компенсування власної неповноцінності. А під життєвим планом розумів повний комплекс захисних реакцій та раціоналізацій, які людина використовує, щоб досягти цієї мети.

Є. І. Головаха визначає життєву ціль як предметну і хронологічну межу актуального майбутнього, безпосередньо пов'язаного з проблемами сьогодення. Якщо до цієї межі майбутнє наповнюється конкрет-

ними життєвими планами на шляху до реалізації відповідних життєвих цілей, то за нею воно може бути виражене тільки в загальних орієнтаціях на життєві цінності, що не потребують хронологічної й чіткої предметної визначеності.

Життєві цілі – одні з найважливіших елементів свідомості особистості і значною мірою залежать від її свідомості, інтересів, потреб, здібностей, життєвого досвіду, соціального статусу, системи її соціальних ролей [5].

Цілі, які ставить перед собою людина, повинні бути досить реальними й узгодженими з внутрішніми (власними можливостями) та зовнішніми (соціально-політичні, економічні та інші умови) факторами. Так, у людини повинне бути чітке розуміння своїх здібностей, талантів, оптимальних шляхів самореалізації. Визначення цілей передбачає знання напрямку діяльності, а також ідеального результату бажаної події, що відділяє зону досягнутого майбутнього в цій сфері життєдіяльності від ще не освоєного майбутнього.

Життєві плани є засобами здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному й змістовному аспектах, вони визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей як основних орієнтирів життєвого шляху в майбутньому [2, 11]. Так, майбутнє можна сприймати як відносно впорядковану сукупність подій, здійснення яких сприяє досягненню бажаних результатів. С. Плаксієв вважає, що життєві плани є прагненням особистості побудувати своє життя певним чином через визначення й досягнення тих чи інших цілей, у яких виражені помисли й побажання людини про нинішню й майбутню діяльність, які визначаються, з одного боку, об'єктивними умовами життя, а з іншого – потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями особистості.

Життєвий план є безперервним процесом формування нових цілей і засобів їх реалізації. Людина повсякденно коректує свої плани в процесі їх реалізації, вибирає нові завдання та цілі, тому фактично між планами, які змінюють один одного, немає проміжків.

Життєві плани включають не тільки раціональний складник (логічно вибрані й проаналізовані завдання та цілі). Як правило, вони містять певну долю фантазій та мрій, адже людина уявляє себе в майбутньому, ніби «бачить» себе після досягнення намічених цілей, втілення образу бажаного майбутнього. А відрізняються життєві пла-

ни від передбачення майбутнього тим, що в них не фіксується загальний образ майбутнього життя, а встановлюються конкретні задачі, які необхідно вирішувати для досягнення бажаного майбутнього, і визначаються конкретні засоби їх вирішення.

Із точки зору цілей життєві плани можна розділити на ситуативні та корінні. Ситуативні плани спрямовані на здійснення найближчих цілей. Вони необхідні та корисні, і разом з цим, якщо все життя людини зводиться до реалізації тільки ситуативних планів, то це свідчить про відсутність стержня – загальної основної життєвої цілі. Так, ситуативні плани повинні бути частиною життєвих планів, не займаючи в них домінуючого місця. Життєвий план є не тільки передбаченням імовірного майбутнього, а й самовизначенням, визначенням завдань, які людина ставить перед собою та які вона обов'язково повинна виконати. І як зазначає Л. Н. Коган, із цієї точки зору життєвий план можна вважати найважливішим способом самовиховання (вироблення та розвиток дисциплінованості, сили волі, самоконтролю, сміливості; боротьба з власною лінню та некорисним використання часу, сил, талантів і т. ін.). У цьому полягає важлива цінність життєвих планів [3].

Оскільки в життєвих планах бажане майбутнє уявляється тільки в його загальних рисах, людина не застрахована від помилок та розчарувань. А при складанні планів на довготривалі періоди зростає їх невизначеність, неконкретність та ймовірність зміни (або заміни на інші) зростає. Так, наперед передбачити всі нюанси, несподіванки, які можуть або допомогти, або перешкодити реалізації бажаного майбутнього неможливо, адже людина здатна визначати тільки основні цілі, головні задачі, тому планування життєвого шляху не може бути надмірно деталізованим. Як підкреслює Л. Н. Коган, життєвий план – це сворідний орієнтир, компас, що не дозволяє збитися з правильного шляху, будь-яке інше уявлення про життєвий план неминуче приводить до містики. Так, вчені В. Ф. Сержантов і В. В. Гречаний пишуть про «фрагментарність» життєвих планів, яка пов'язана з тим, що об'єктом прогнозу, а тим більше плану виступають тільки основні риси майбутнього: вибір професії, побажання щодо місця роботи, бажаний стиль життя, перспективи подальшого отримання освіти й підвищення кваліфікації, прагнення змінити або зберегти місце проживання і т. ін. Цілі, реалізація яких намічається життєвим

планом, формуються в свідомості неодноразово: виконуючи одні задачі й цілі, людина формує нові.

Специфіка побудови й особливості втілення планів залежить від змістовного навантаження цілей, наприклад, якщо ілюзорна сама життєва мета, то й плани її здійснення неминуче будуть нездійсненними. Разом із цим реальність життєвої цілі є необхідною, але ще не достатньою умовою здійсненності життєвого плану, адже він може бути утопічним за засобами досягнення мети. Тому уточнення планів означає перш за все оцінку реальності їх здійснення та засобів виконання.

Зазвичай на папері план фіксують зрідка, переважно він існує в свідомості як ланцюг цілей та завдань, які потрібно вирішити у порівняно близькому майбутньому. Зате багато психологів, особливо консультанти, тренери з особистісного розвитку (Б. Трейсі, Б. Шефер, Е. Роббінс та інші) наголошують, що саме запис і неодноразове письмове повторення – запорука правильного використання свого особистісного потенціалу, тайм-ресурсів, швидкого та легкого досягнення бажаних цілей та втілення планів.

Одними з головних засобів здійснення життєвих планів є вміння правильно розподіляти та використовувати час відповідно до створеної ієрархії цілей, завдань, найважливіших для виконання життєвих планів. Отже, необхідною умовою виконання намічених планів є достатній рівень саморегуляції та самоконтролю, що включає вміння відмовитися від неголовного, другорядного в житті, інакше найреальніші, найчіткіші плани можуть залишитися тільки ідеями [6].

Висновки. Отже, планування життєвого шляху має ряд важливих специфічних особливостей – насамперед це збіг суб'єкта й об'єкта планування. Регулювання, регламентація діяльності повинна здійснюватися відповідно до наявного сьогодення та бажаного майбутнього.

Життєва перспектива – картина майбутнього, що містить складний взаємозв'язок очікуваних подій, відтворює загальну спрямованість, спосіб усвідомленого, відносно структурованого освоєння особистістю свого близького та віддаленого майбутнього. Життєві перспективи визначаються способами професійного, сімейного й вікового самовизначення в житті, яке залежить від соціальної, соціально-психологічної, особистісної зрілості та активності особистості.

Структурними одиницями життєвої перспективи є ціннісні орієнтації, життєві цілі та плани. Узгоджені цінності – джерело прояву достатньо сформованих уявлень людини про своє майбутнє та основа формування життєвих цілей та планів. Життєві плани відповідають масштабам життєвих цілей та детермінують вибір людини в тих чи інших ситуаціях. Ціннісні орієнтації, цілі та плани є послідовними ступенями суб'єктивної регуляції життєдіяльності особистості.

Цілі, плани, програми є необхідними умовами цілісності життєвого шляху людини, адже вони спрямовують її життя, надають йому повноту й осмисленість, дозволяють у найскладніших ситуаціях максимально себе реалізувати.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо в дослідженні феномена життєвої перспективи як психологічного явища, аналізі передумов її формування, особливостей постановки життєвих планів та досягнення життєвих цілей.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 142 с.
3. Коган Л. Н. Человек и его судьба / Л. Н. Коган – М. : Мысль, 1998. – 283 с.
4. Мандрикова Е. Ю. Современные подходы к изучению временной перспективы личности / Е. Ю. Мандрикова // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29, № 4. – С. 54–65.
5. Мартынюк И. О. Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы формирования / АН УССР. Ин-т философии; отв. ред. Р. А. Ануфриева / И. О. Мартынюк. – К. : Наук. думка, 1990. – 124 с.
6. Психология личности и образ жизни / под. ред. Е. В. Шороховой. – М. : Наука, 1987. – 219 с.
7. Сидорик Ю. В. Особливості життєвих перспектив у студентів з різним типом взаємин з своїми батьками / Ю. В. Сидорик // Зб. наук. пр. : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12, ч. 2. – С. 203–212.
8. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко – К. : Марич, 2009 – 232 с. – (Серія «Психологічний інструментарій»).
9. Тодорів Л. Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект): автореф. дис. на ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Л. Д. Тодорів. – К., 2000. – 19 с.